

KARS VE AZERBAJYAN'IN GENCE-KAZAH GRUBU İÇİNDE YER ALAN KARAPAPAK HALILARI

Ümbülbanu HAMİDOVA*

ÖZ

Karapapaklar kadim Türk boyunun Kıpçak kolunun Oğuz grubuna dâhildirler. Tarih boyu yaşadıkları topraklarda işgale maruz bırakılmış Karapapaklar, günümüzde ağırlıklı yerleştikleri ülkeler Türkiye'de Doğu Anadolu, İran'da Sulduz, Güney Kafkasya'da Gürcistan'ın Borçalı ve Azerbaycan'da Gence-Kazah bölgeleridir. Bazı kesimlerde "Terekeme" adı ile de öne çıkan Karapapak Türklerinin tarihi ana vatanı Gürcistan'ın güney-doğusunda bulunan Marneuli-Sarvan veya diğer ismiyle Borçalı bölgesidir. Geçmişte Türk toprakları olmuş şimdiki Marneuli Kvemo Kartli, Borçalı adlandırılan bölgede bulunan bir kentdir. "Kurt Çalası" (taşlık yer, çıplak tepe) anlamına gelen Borçalı, Azerbaycan Türklerinin XVI. yüzyıldan itibaren yaşadıkları yerleşmiş bölgesi olarak bilinmektedir.

Karapapak Terekeme Türkleri göçebe hayvancılık geleneklerini uzun süre devam ettiren Türk etnografik gruplarından biridir. "Terekeme" terimi ilk olarak etnik kabile grubu adı olarak kullanılmıştır. Daha sonra "göçebeler" kelimesinin karşılığı ve sık göç eden hayvancılıkla uğraşan nüfuza verilen bir ad olmuştur. Kullandıkları siyah kuzu derisi başlıklarından dolayı Karapapaklar adını almış Terekeme Türkleri, kültür miraslarına sahip çıkan halk olarak müzik gibi yanı sıra halı sanatında da başarılı oldukları bilinmektedir. Karapapak halıları genelde geometrik desenli, büyük madalyon koleksiyonu olan sade kompozisyonları ile ünlüdürler. Çeşitli dünya müzelerinde Kars-Kazak, Gence-Kazah, Kazah-Borçalı Azerbaycan- Kazah olmak üzere Türk, Azerbaycan veya Kafkasya halıları adları altında sergilenmektedirler.

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları Bölümü
e- posta: ubanu@atauni.edu.tr/ ORCID:0000-0002-8428-4033
Makale Türü: Araştırma Makalesi / DOI: <https://doi.org/10.34242/akmbaris.2019.136>
Makale Gönderim Tarihi: 06.05.2020/ Makale Kabul Tarihi: 01.06.2020

Anahtar kelimeler: *Karapapak, Terekeme, Borçalı, Kars, Azerbaycan.*

ABSTRACT

KARS AND GANJA-GAZAKH GROUP KARAPAPAK CARPETS

Karapapaks were descended from the Oghuz group of Kipchak turks which are one of the ancient Turkish tribes. The places where Karapapaks have mainly settled in are known to be Doghu Anadolu (mainly Kars) in Turkey, Georgia (Borchali), Azerbaijan (Ganja-Gazakh) and Iran (Sulduz) in South Caucasus. In these regions, Karapapaks are known as Tarakamas. The historical homeland of Karapapaks is originally Azerbaijani land Borchali, which is known as Marneuli of modern Georgia.

Karapapaks, who have managed to preserve their cultural heritage for more than a thousand years, are known to be accomplished at cooking, music as well as side carpet decoration. Geometrically patterned Karapapak carpets are known for their large-sized simple composition. Today Karapapak carpets, that are exhibited in international museums are known as Turkish, Azerbaijani and Caucasian, especially Kars, Ganja, Kazakh, Kazakh-Borchali carpets.

Keywords: *Karapapak, Tarakama, Borchali, Kars, Azerbaijan.*

GİRİŞ

Türk toplumunun milli kültürünü ve yüzyıllık geçmişini aydınlatan halılarımız, atalarımızın yaşadıkları hayat içindeki duygu ve düşüncelerini barındıran tarihi köklerimizin bir hatırasıdır. Halılar önemli sanat alanı dışında, mitoloji temsilcilere dönüşmüş bir insan emeği ürünüdür. Eski mezar taşları üzerine semboller yapmış Türk insanı benzer bir biçimde birtakım inanç ve geleneklerini halılarına da aktarmışlar. Bu ürünler üzerine bırakılmış sembolik işaretler kültürümüzü aksettiren çok önemli tarihi kayıtların günümüze ulaşmasını sağlamıştır.¹

Kaynaklara dayanarak VII-VIII. yüzyıllarda Türkistan, Oğuzeliler, Buhara, Uygur ve Hazar bölgelerindeki tüm Türk toplumunun var olduğu ülkelerde halı üretildiği bilinmektedir.² Bu durumda Türk halı sanatının pek çok aşamasında Karapapak halılarının da alandaki yerinin belirtilmesi gerekmektedir. Yüzyıllarca göç etmek zorunda bırakılmış Karapapaklar, yaşadıkları topraklarda kültür miraslarını her şeyden üstün tutarak sahip çıkmışlar. Geleneklerine sıkı bağlı yaşamlarında ayrıcalıklı yeri olan halıları ile Türk sanatına kendilerine özgü katkılarda bulunmuşlar. Karapapak halıları genelde Türkiye'nin Kars ve Azerbaycan'ının kadim bölgelerinden olan Gence-Kazah halı grubuna ait edilmektedirler. Karapapak halılarında genellikle geçmişe bağlı göçebe hayat sürmüş günlük yaşamlarını yansıtan hayvan ve bitki unsurlu motiflere daha fazla üstünlük vermişler. Duygularını sembolik işaretler aracılığı ile anlatmaya çalışan halılarında "hayatağacı", "kurtağzı", "kurt izi", "koçboynuzu", "göz", "bereket", "post", "yıldız" gibi seçkin motifler koleksiyonu hâkimdir.³

Bu makale, Karapapak Türklerini halı sanatındaki başarısı ve eski kompozisyon özelliklerini kaybetmemiş halılarının genel tanıtımı ve görsel sunumları ile ilgilidir. Bu konu araştırmasında, Azerbaycan

- 1 Beyhan Karamağaralı, "Türk Halı Sanatındaki Motiflerin Yorumu Üzerine", *Arış Dergisi*, Sayı:3, Ankara, 1997, s. 29-30.
- 2 Bekir Deniz, "Anadolu-Türk Halı Sanatının Kaynakları", Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, *Sanat Tarihi Dergisi*, Sayı: XIV-1, İzmir, 2005, s. 79-103.
- 3 Şureddin Memmedli, *Atın Yazımız*, Dayag Yayınları, Tbilisi, 1997, s. 15-16.

Halı Müzesi, Kars Arkeoloji ve Etnografya müzesi, Kars merkez antika halı dükkânları ve bazı özel koleksiyonların ardından, Türkiye ve Azerbaycan'da üretilen Karapapak halılarının aynı dönemlere dayanan gelişimi görülmektedir. Türkiye'nin Kars ilinde tespit edilen Karapapak halıları, il merkezi, çevre ilçeler ve bağlı köyler olmak üzere Selim ve Arpaçay ilçeleri bu bölgenin önemli halı dokuma merkezlerinden sayılmaktadır.⁴ Kars'ın özellikle Selim ilçesi Doğu Anadolu'nun yüksek yaylaları üzerinde yer alan ve Karapapakların en yoğun yaşadıkları kadim bölgelerinden biridir. Karapapak halılarının yaygın üretim merkezlerinden biride Türkiye sınırları dışında yakın dil, din birliği olan Azerbaycan'ın Gence ve Kazah bölgeleridir. Tek grupta birleştirilmiş Genze-Kazah halıları genellikle ünlü Karapapak halılarının önemli üretim merkezlerinden sayılmaktadır. Gence halı grubu Gence merkez ve Gedebe, Goranboy, Şemkir, Samux bölgelerini kapsamaktadır. Kazah halı grubuna özellikle Gürcistan'nın Borçalı ve 1988 yılına kadar Azerbaycanlıların tarihi yerleşim nokta olmuş günümüzde Ermenistan arazisinde bulunan Göyçe halıcılık merkezi ait edilmektedir. Ortak kompozisyonu Karapapak halıları sınırları dışında bölgelere bağlı çeşitli adlar altındaki sembolik motifleri ile ünlüdürler.⁵

Karapapak Türkleri

Karapapak Türkleri yaygın etnografi grubu içinde yer alan bir toplum olarak günümüzde Türkiye, Güney Kafkasya ve İran'da yoğunlukta yaşamaktadırlar. Karapapaklar'ın anavatanı sayılan Gürcistan topraklarında bulunan Marneuli, eski adıyla Borçalı mahal'ında yaşayan yerli Türkler Gürcistan'ı iki ayrı bölge olarak sınırlamışlar:

Merkezi Tiflis'te kalan doğu kısmı "Sağ Gürcistan" veya "Terekeme Gürcistan" bölgesi, aynı zamanda Avrupalı gezginlerinin "Georgie Turque" (Türk Gürcistan'ı) dedikleri kesimdir. Merkezi Kutais'ide kalan batı kesimine ise "Sol Gürcistan" veya "Gerçek Gürcistan" denilmektedir.

Bugün Tiflis'e halen "Terekeme Gürcistan" denilmesinin nedeni Karapapak Terekeme Türklerin çok yoğun yaşadıkları bölgelerden biri olmasından kaynaklanmaktadır. Yukarı Kür boylarından Borçalı ve Kazah olarak iki kola ayrılan Karapapak Terekemeler Kıpçak/Kuman-Hazar oymak grubundan sayılmaktadırlar. Toplum olarak büyük kısmı Sünni-Hanefi mezhebi olurken, az kısım "Mürüt" (yarı şaman-Müslüman) ve Şia'dırlar. Tarım ve yerleşik yaşama yeni alıştıkları dönemlerde Karapapak 1064 yılında Selçuklu Al-Arslan'ın huzurunda İslam'ı tek din olarak kabul etmişlerdir.⁶

Karapapak deyimi kaynaklarda siyah kuzu derisinden yapılmış papak veya kalpak kullanmalarından dolayı ortaya çıkmıştır. Etnografi bilgilere dayanarak, siyah papak veya kalpaklar özellikle Türkiye ve Kafkasya'da yaşayan Karapapak Türklerinin geleneksel başlık türü olarak bilinmektedir. Kars ilinde kıvrıcık siyah kuzu derisinden yapılan kalpaklar 1925'de çıkarılan şapka kanununa kader kullanılmıştır. Yeni doğulmuş kuzunun derisinden yapılan bu başlıklar, hala Türkiye ve Kafkasya'nın soğuk bölgelerinde yaşayan Karapapakların vazgeçilmezleri olarak devam etmektedir.⁷

4 Latif Kerimov, *Azerbaydžanskiy Kover III.*, Gyandzhlik Yayınevi, Bakı , 1983, s. 107-120, 145-153.

5 Kerimov, *a.g.e. III.*, 1983, s. 145-148.

6 Şureddin Memmedli, Fahrettin Kırzioğlu, "Karapapak (Borçalı-Kazak) Uruğunun Kür-Araz Boylarındaki 1800 yılına Bir Bakış", *Qarapapaqlar Dergisi*, Sayı:1(31), 2010, s. 8. Erişim adresi http://www.elibrary.az/docs/JURNAL/jrn2012_648.pdf adresinden erişildi. 8.05.2019

7 Salih Yılmaz, *Karapapak (Terekeme) Türkleri Tarihi ve Kültürü*, Prizma Press Matbaacılık A.Ş., Ankara 2007, s. 1-8.

Günümüzde göçebe yaşamı terce etmiş ve koyunculukla uğraşan bir kesim olan Karapapaklara halen Terekeme denilmektedir. Terekeme, Türkmen sözünün Arapçadaki Terakime'nin halk ağzıyla söyleniş biçimidir gibi bilinmektedir. Türkmen kelimesi, Türk ve iman sözlerinin birleşmesinden oluşan Müslüman Türk anlamına da gelmektedir. Terekemeler kültürel konularda Azerbaycan Türklerine çok yakın olup, aynı dil ve lehçeleri kullanmaktadırlar.⁸ Terekeme diğer göçebe Türk tayfalarına da verilen yaygın bir addır.⁹ Günümüzde gerek Türkiye gerekse Azerbaycan'ının diğer bölgelerinde dağınık yaşayan bu toplum, göçebe yaşam hayatlarını bırakmış olsalar da bir kısım halen "biz Karapapak terekemeleriz" demektedirler.

Karapapakların ataları olarak bilinen Borçalı ve Kazahlı'nın iki cesur atlı-göçebe Kıpçak (kuman-hazar) kökeni MS. II. yüzyılın sonuna ve IV. yüzyılın başlangıcına ait edilmektedir. Tarihi sürecin zorlu aşamalarına göğüs gelmiş bu halk, Kuzey Kafkasya'dan Kura-Araz nehirleri kıyısına dört kez büyük göç akını gerçekleştirmişler. Göç sonucu Borçalı nehir kaynağı Araz nehrine karışan şimdiki Ermenistan topraklarındaki Kazah (Abaran-Avaran) nehrinin çevre kıyı bölgelerine yerleşmiş Karapapaklar o zamandan bu sulara kendi isimlerini verdikleri tahmin edilmektedir.¹⁰

VII. yüzyılın ortalarında Kafkasya İslam dinine ibadet eden Arapların istilasına uğruyor. Togan'ın Arap kaynaklarında, 646'da Kura nehrinin işgal ettiği kıyı topraklar arasında yer alan Tiflis'in güneyinde bulunan Barşaliyya bölgesinin Borçalı tayfalarının yurdu olduğu kayda geçmişti. Bu tayfaların Hazar'ın 10 Türk halkından biri olduğu da belirtilmiştir.¹¹ Togan Kıpçaklardan 16 kadar büyük ve "Kara Börklü" adını taşıdığını, Karapapakların Borçoğlu veya Borocoğlu diye bahsi geçen Türklerin Borçalılar olduğu bilinmektedir. Bu bölgeye adlarını veren Borçalı tayfaları, tarihi devran sürecinde çeşitli ülkelerin İran'ın, Azerbaycan'ın Türkiye'nin ve son olarak da Gürcistan'ın terkinde yer almışlardır.¹²

Kaynaklarda Karapapakların Kıpçak ve Oğuz Türklerinin maddi ve manevi değerlerini taşıyan bir Türk boyu olduğu belirtilmektedir. Yüzyılları bu topraklarda yaşayan Karapapaklar, Selçukluların Gürcistan'ın fethinden önce ve bir kısmının da Selçukluların Gürcistan'ın fethi ile İslam'ı kabul ettikleri bilinmektedir. Bu nedenle Kıpçak-Oğuz Türkleri arasındaki bir yakınlaşmanın yaşandığı ve Karapapak Terekeme olarak adlandırılan boyun bu yakınlaşmadan doğan kaynaşma sonucunda ortaya çıktığı söylenmektedir. Türk tarihi ve soy kökünde özel bir payı olan Kıpçaklar, Türk toplumuna zengin kültürel izler bırakmış Karapapak ulusu gibi etnik grubu kazandırmışlar.¹³

8 Muhammet Kemalöğlu, "Terekeme-Karapapak Türkleri Yerleşim Alanları", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 1/3, Bursa, 2012, s. 55-81.

9 Ali Kafkasyalı, "Karapapak Türkleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 48, Erzurum, 2012, s. 272.

10 Fahrettin Kızıloğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 43-46.

11 Fahri Valehoğlu, *Karapapaklar ve Onların XIX Esr Harp Tarihi*, Seda Neşriyatı, Bakı, 2005, s. 17.

12 Kafkasyalı, *a.g.e.*, 2012, s. 272-275.

13 Valehoğlu, *a.g.e.*, 2005, s. 13-24.

Kars Karapapak Halıları

Karapapakların Kars ve çevresine gelişleri Rusların Güney Kafkasya'yı ele geçirdikleri XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde başlamıştır. Eskiden Kuzey Azerbaycan'ının Kazah Şemsettin Khanate'nin Kazah ve Borçalı bölgelerinde yaşamış Karapapaklar, 1828 yılında imzalanan Türkmençay Antlaşması'ndan sonra büyük bir bölümü Kars'a, diğer bir bölümü de İran Azerbaycan'ının Sulbuz bölgesine göç etmişler.¹⁴

Kars'ın tarihi ipek yolu üzerinde yer alması aynı zamanda farklı kültürlerin bulunmasını da sağlamıştır. Hayvancılıkla uğraşan Türk boylarının bu bölgeye gelişi, yöresel hammadde ile köklü dokuma kültürünün birleşimini de oluşturmuştu.¹⁵ Ortaya çıkan dokuma ürünlerinden başta halı olmak üzere kilim, zili, cicim Kafkaslardan gelen sumak ve çiği palas/kilimler Türk dokuma sanatının zenginleşmesi yolunda önemli katkılarda bulunmuşlar.¹⁶

Tarihi kültürel açıdan Karapapak Terekeme Türkleri arasında halıcılık yaygın olması yanında halkın yaşamında ayrıcalıklı yere sahip bir sanat alanı haline gelmişti. Karapapakların yoğun yaşadıkları Kars merkez, çevre ilçe ve köylerinde üretilen halılarında, tarihin sürecinden geçmiş Kafkas, Selçuklu, Osmanlı karışımı izlerin yansması görülmektedir. Kars-Karapapak halılarında genel ortak kompozisyon dışında her yörenin kendine has desen kullanma ve renk özellikleri vardır. Bu halılarda yaşamın içinden insanlığın en iyi şekilde anladığı evrensel dili olan semboller, mükemmel geometrik motif şekillerinde kullanılmıştır.¹⁷ Genelde kırmızı rengin hâkim olduğu halılarında yaygın olarak “yıldız”, “koçboynuzu”, “ejderha”, “bereket”, “kancalı” veya “çengelli” motifler ve Osmanlı döneminin bitkisel dini konulu seccade halılarından etkilenen kompozisyonlar yer almaktadır.¹⁸

Örneğin; XIX. yüzyıllara ait seccade halı Kars yöresinde üretilmiştir. 125x148 cm. ve 25x32 kalitedeki kare şekilli halının merkezinde insan silüetini hatırlatan büyük tek yönlü mihrap kullanılmıştır. Mihrabın dörtgen alınlığı içinde Karapapak halılarında sık görülen dikey eksen boyunca “ejder” ve iki büyük farklı renklerde çengelli madalyonlar yerleştirilmiştir. Madalyonların merkezinde sekiz kollu “yıldız” motifi ve mihrap zemin boşluğunda küçük göz, bereket ve yıldız motifleri bulunmaktadır. Mihrap, “eli belinde” lacivert kontrollü motiflerle çevrelenmiştir. Seccade halının zemin rengi kırmızı olup, motiflerde krem, sarı, lacivert renkleri kullanılmıştır. Halı bir geniş iki ince kenar suları ile çevrelenmiştir. İnce kenarlıklarda özellikle seccade halılarında sık görülen ve Azerbaycan halılarında “medahil” veya “mollabaşı”¹⁹ adını almış iki renkli kontörsüz yansımali motiflerden oluşmaktadır (Fotoğraf 1).

14 Bahadır Güneş, “Borçalı ve Çıldır Karapapak / Tereke hatırlatma Ağzı Söz Varlığının Alıntı Sözcükler Açısından Karşılaştırılması”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 4/3, Bursa, 2015, s. 996.

15 Osman Mert, “Kars Dokumaları Üzerinde Yer Alan Kültürel ve Epigrafik Ögeler”, *Uluslararası Kaşgar'dan Endülüs'e Türk-İslam Şehirleri Sempozyumları Gazi Kars Şebrengizi*, Kars, 2011, s. 287.

16 Neriman Görgünay, *Altaylardan Tunaboyu'na Türk Dünyasında Ortak Motifler*, ABC Matbaacılık Ltd. Şti., Ankara, 1995, s. 16-17.

17 Yılmaz, a.g.e., 2007, s. 230-231.

18 Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı El Kitabı*, İnkılap Kitapevi Yayını, İstanbul, 1993, s. 112-129.

19 Latif Kerimov, *Azerbaydžanskiy Kover II.*, Gyandzhlik Yayınevi, Baku, 1983, s. 197.

Fotoğraf 1: Kars Halısı, XIX. y.y. 125x148 cm., Turkish Handwoven Carpets No:3, C-0204.

Sanatın tüm alanlarında kullanılan semboller, evrensel dil olarak günümüzde de anlaşılabilir bir dile dönüşmüştür. “Yıldız”, “koçboynuzu”, “çengel”, “göz”, “bereket”, “post”, “su”, “canavar”, “kurt izi” benzeri yaygın olan motifler, Karapapak halılarının kültürel miras motif örnekleri olarak kabul edilmektedir.²⁰ Göçebe Türklere her zaman çeşitli işaretlerin yeri ve işlevleri oldukça geniş olmuştur. Bunlara kuşaktan kuşağa geçen gelenekler, yaşam tarzı, dini inançlar, farklı insan eli dokunmuş alanlarda rastlamak mümkündür. Semboller etnik yapı göstergesi ve ortak Türk damga tarzı motifler, geleneklere dayanan geometrik grafik üslupları ile farklıdır. Özellikle Azerbaycan ve Anadolu, Kuzey Kafkasya, Orta Asya, Kırım ve Volga nehir kıyısı Karapapak Türk halılarında görülen motifler, günümüz varlık birliğimizin sembolleridir.²¹

Örneğin; XIX-XX. yüzyıllar arası Kazah-Borçalı ve Gence bölgelerinde yaygın üretilen²² ve Kars merkez “Halil Paşa” caddesi Bülent Yıldız’ın halı dükkânında, babadan oğula kalmış “Lezgi Kazak” halısının üretim tarihi bilinmemektedir. Kendini bu işe adanmış Bülent Bey, tüm bilgiler dışında halı sahiplerinin isimlerini saklı tutmaktadır. Halı sahibine göre halının yaklaşık 80-90 yıllık olduğu tahmin edilmektedir. “Yıldız”, “koçboynuzu”, “çengel”, “göz”, “bereket” ve “su” gibi anlamlı sembolik motiflerin bir arada kullanılması, bu halını daha değerli yapmaktadır. Dikdörtgen şekilli halıda orta zemin kırmızı, geniş kenarlık zemini beyaz, motiflerde mavi, turuncu, yeşil, kahverengi, sarı renkler kullanılmıştır. Halı, 125X180 cm. ölçülerde, 25x30 kalitede, yün, “gördes düğüm”ü kullanılmış bir Taban Halısıdır. Orta zemin rengi kırmızı olan halı üzerinde merkezden dikey eksen boyunca dört ejder motifi yerleştirilmiştir. Kancalı “ejder” motiflerin merkezinde yıldız motifi yer almaktadır ve zemin boşluğunda göz ve bereket motifleri bulunmaktadır. Halının orta zemin sahasını göz motifi sade motifi geniş kenarlık tamamlamaktadır (Fotoğraf 2).

20 Mehmet Ateş, *Mitolojiler Semboller ve Halılar*, Symbol Yayınevi, Ankara, 1996, s. 164.

21 Araz Kurbanov, *Damğalar, Remzler, Menimsemeler (Damğalar, Semboller, Benimsemeler)*, Strateji Araştırmalar Merkezi Yayınevi, Bakı, 2013, s. 14-20.

22 Vidadi Muradov, *Azerbaycan Halçaları Kazak-Borçalı Grubu*, Bakı: ELM Yayınevi, 2012, s.77. ve Rasim Efendi, *Azerbaycan Halçası*, Bakı: Yazıcı Yayınevi, 1984, s. 73.

Fotoğraf 2: “Lezgi Kazak” Kars Halısı, Kars Merkez.

Karapapak halılarında “çarkifelek”, “bereket”, “akrep”, “çengelli”, “yıldız”, “göz”, “kurtağzı”, “kurt izi”, “koçboynuzu”, “kazayağı” gibi benzeri motifler çok benimsenmiştir. Türk inancında boynuzlu hayvan tasvirleri mitleştirilmiş olarak bağımsızlığı, özgürlüğü, azimliliği, dirençliliği, asaleti, cesareti sembolize ederler.²³ Semboller genelde Karapapak halılarının önemli desen öğeleri içinde yer alan kompozisyonda zemin merkezinde kullanılmaktadır. Örneğin; Kars halıları içinde öne çıkan “Kars Kilise” halısında görülen “Post” şekilli madalyonlar, neredeyse Karapapak halılarının temsili motif haline gelmiştir. Kaynaklarda çoğunlukla altın post mitolojisinin sembolü olarak bilinen ve çeşitli efsanelere vesile olmuş “Post” motifi Türklere güç, erkeklik, varoluş simgesidir.²⁴ Ayrıca, Latif Kerimov “Azerbaycan Halıları III.” kitabında söz konusu halıdaki madalyonun açıklamasını yaparak, “maalesef aşırı stilizeye maruz kaldığından haça benzetilmiş” olduğunu duyurmuştu. Ardından zeminin tamamını kaplayan madalyonun aslında omuzlarında keçeden yapılmış kepenek (çobanların kullandığı) tarzlı üstlük ve koyun derisinden tüylü kalpaklı kahramanın stile tasvirinden oluştuğunu belirtmiştir. Bu halılar genelde 120x190 ve 150x250 cm. orta boy dikdörtgen şekillerde 30x30 veya 35x35 kalitelere üretilmektedir. Azerbaycan’da aynı kompozisyon, Gence-Kazah grubunun Kazah-Borçalı ve “Borçal” adlı halılarının üçüncü varyasyonu içinde yer alan “Ziynetnişan” halısı olarak bilinmektedir²⁵ (Fotoğraf:3).

Fotoğraf 3: “Kars Kilise” Halısı, Mehmet Ateş’ten.

23 Mert, *a.g.e.*, 2011, s. 291-294.

24 Mehmet Ateş, *Türk Halıları Motiflerin-Sembollerin Dili*, Ema Kağıtçılık Matbaacılık, İstanbul, 1995, s. 40.

25 Kerimov, *a.g.e. III.*, 1983, s.147.

“Kilise” adlı Kars halılarını bazen Kars’ın 39 km. doğusunda Yağikesen köyünde bulunan eski Ermeni “Kızıl Kilise” yapı adını ile bağlantılı olduğu da düşünülmektedir. Yapı ismini duvarlarında görülen kırmızı kesme taştan almıştır. XIX. yüzyılın başında Ermeni yerleşimi olan köy, şimdilerde Azeri yerleşimidir²⁶ ve Karapapak halılarına rastlanmayan bir bölgedir. Aslında “post” madalyonlu Kars halılarının “Kars-Kilise” olarak isimlendirilmesi, Doğu Anadolu bölgesine 1978-1984’de bir İstanbul ihracat firmasının bu bölgeye gelişiyle değiştirilmiştir. Daha sonra yöre halkı tarafından da kabul görülmüş bu isimlendirme temelli kullanılmaya başlanmıştır. Bu, bazı yabancı yazarlar tarafından bilinçli veya bilinçsiz olarak farklı kaynaklara yönlendirilmesini sağlamıştır.²⁷ Bazı durumlarda yanlış benzetmeler halıları ana vatanından uzaklaştıran kafa karışımına sebebiyet yaratır. Örnek vermek gerekiyorsa; günümüzde Ermeni kaynaklarında şimdiki Sevan gölü çevre bölgelerde üretilen aynı renk ve desen özelliklerine sahip “post” madalyonlu halılar, “Sevan-Kazak” (Fotoğraf 4) Ermeni halısı olarak belirtilmektedir.²⁸ Sevan, eski ismiyle Gökçe Mahal’inin yerel Müslüman nüfuslu ve etnik açıdan Borçalı-Kazah boylarından olan Karapapaklara mensuptur. Azerbaycan Türkçesine yakın lehçelerde konuşan bu toplum, 1831 yılında tüm İrevan’da kayıtlı 840 Karapapaklar ailesinden 577’si Gökçe bölgesinde yaşadıkları bilinmektedir.²⁹ Gökçe bölgesi ile ilgili kaynaklarda, “Kadim Gökçe Mahal’i Azerbaycan’ının bir parçası olmuştur” diye belgelenmiştir.³⁰ Bu durumda, aynı topluma ait halılardaki benzerlik Karapapakların farklı ülkelerde yaşamalarına rağmen kültürlerine sahip çıkmalarının bir nevi kanıtıdır demekle doğrulanmış olur.

Fotoğraf 4: “Sevan-Kazak” Ermenistan Sevan Halısı, XIX. y.y.,
<https://www.armenianrugssociety.org/tavoush.html>

26 Sagir, Güner (2012), *Kars İli ve Çevresinde Yer Alan Ortaçağ Ermeni Kiliseleri (Ani Hariç) Yüzye Araştırması 2010 Yılı Çalışmaları*, 29. Araştırma Sonuçları Toplantısı Cilt, 2, s.16. Erişim adresi https://www.academia.edu/28881821/Kars_%C4%B0li_ve_%C3%87evresinde_Yer_Alان_Orta%C3%A7a%C4%9F_Ermeni_Kiliseleri_Ani_%C3%96renyeri_Hari%C3%A7_Survey_of_the_Medieval_Armenian_Church_%C4%B0n_Kars_Area_except_Ani_2010_season

27 *Yöresel Kilim ve Dokuma*, Erişim adresi <http://karskultur.gov.tr/TR-213182/yoresel-kilim-ve-dokuma.html> adresinden erişildi 10.05.2019

28 *Armenian Rugs Society*, Erişim adresi <https://www.armenianrugssociety.org/tavoush.html> adresinden erişildi

29 Arhip Rijkov ve Aleksandr Korallov, *Gökçe Bölgesinin Cameral Açıklaması 1831 ve 1842 Yıllar*, Nezir Ahmedli çev., Elm ve Tahsil Yayınevi, Bakı, 2017, s. 28.

30 Rijkov ve Korallov, *a.g.e.*, 2017, s. 4.

Tüm Karapapak Terekeme halılarında önemli kenarsu deseni olan “Hayat Suyu”, diğer Türk halılarında “Çınar Yaprakları” veya “Çınar Ağacının Yaprakları” olarak da bilinmektedir.³¹ Bu desen bazen daha uzun ismiyle “Hayat Suyu Yan Yaprak ve Bardak” gibi ölümsüzlüğü temsil eden sembolik anlama sahiptir.³² Azerbaycan halılarında “Maşel” veya “Meşale” gibi bilinen aynı kenarlıklar özellikle Kazah-Borçalı grubu halılarının yaygın geniş kenar su süslemelerindedir. Zikzaklı tasar çizim üzerinde kurulmuş desenler geometrik yaprak ve gonca motifleriyle şekillenmektedir. Kompozisyonda ana motif olarak kullanılan yapraklar, Türk süsleme sanatında “saz üslubu” gibi bilinen yapraklardan oluşmaktadır. Geometrik biçimleriyle sivri şekilli yapraklar, Azerbaycan dokumacıları içinde balık benzerliklerinden dolayı “balık” motifi adını almıştır. Kenarsu deseni şerit içinde mutlak mesafeli karış içinde tekrara bağlı kalarak kullanılmaktadır³³ (Fotoğraf 5).

Fotoğraf 5: “Hayat Suyu” veya “Maşel” Kenarsu Deseni.

Kars-Karapapak halıları il, ilçe ve köylere bağlı “Lezgi Kazak” (Fotoğraf: 2), “Kars Kazak”, “Kazah Kilise” ve “Kars Kilise” gibi ünlü kompozisyonlar genelde il merkezine yakın köylerde üretilmektedir. Kilise ve diğer kompozisyonu halılar Türkiye’nin diğer yörelerinde sadece Kars deseni adıyla yaygındırlar³⁴ (Fotoğraf 6). Karapapak halılarının karakteristik özellikleri zemindeki çeşitli büyüklükte veya sayıda madalyonların olmasıdır. Kırmızı, lacivert, yeşil, beyaz gibi bir arada kullanılan zıt renkli Kars halıları yüksek havlı (8-12 mm., 7-9mm.) düşük ilmek kalitesi ile (25x32dm., 22x30dm.) bilinmektedir. Madalyonlu Karapapak halılarında, tek madalyonlular kategorisine girenler orta boylarda (120x 150-140x200 cm.), dört veya beş madalyondan oluşanlar uzun ve dar büyük boyutlarda (132x275-158x285 cm.) üretilmektedir.

Örneğin; XIX. yüzyıla ait 132 x 275 cm. ölçülerde, 22x22 kalitede üretilmiş Kars halısı, fotoğraf 2’deki Kars “Lezgi Kazak” halılarıyla aynı özelliklere sahiptirler. Kars halısı Ankara Etnografya Müzesinde muhafaza edilmektedir. Halı “su”, “ejderha”, “yıldız”, “çengel”, “göz”, ve “bereket” gibi anlamlı sembolik motiflerden oluşmaktadır. Uzun dikdörtgen şekilli halıda orta zemin kırmızı, geniş kenarlık zemini turuncu, motiflerde krem, mavi, lacivert, koyu kiremit renkleri kullanılmıştır. Orta zemini kırmızı olan halı üzerinde merkezden dikey eksen boyunca iki beyaz, iki lacivert zeminli sekizgenler içinde dört kancalı ejder motifi madalyonlar yerleştirilmiştir. Madalyonların tam merkezinde ortası kare kırmızı zeminli büyük yıldız ve iç kısmında daha küçük yıldız motifi yer almaktadır. Halı iki ince ve bir geniş kenar sularından oluşmaktadır. İnce sularında kullanılan “ok” motifleri fotoğraf 1’de belirttiğimiz gibi Azerbaycan halılarında “medahil” veya “mollabaşı” adını almış iki renkli kontörsüz genelde kontrast yansımalarından oluşmaktadır. Halının geniş su şeridinde büyük yatay bitişik kancalı “s” şekilli motifler yerleştirilmiştir. Buna dayanarak, “s” harfini andıran kanca şeklindeki elemanların başlangıçta akan suyu tasvir ettiği söylenebilir. Motif süslemede ufukta yüzen bulut sembolü olarak kabul edilir ve yaklaştıklarında aynı zamanda dağlarının efendisi ejderhanı da sembolize etmektedir³⁵ (Fotoğraf 6).

31 Gurhan Erbek, *Turkish Handwoven Carpets, Catalog No:3*. Kültür Bakanlığı Yayınevi, Ankara, 1998.

32 Ateş, *a.g.e.*, 1995, s. 39-40.

33 Latif Kerimov, *Azerbaydžanskiy Kover II*. Gyandzhlik Yayınevi, Baku, 1983, s. 131.

34 Erbek, Gurhan (1998). *Turkish Handwoven Carpets, Catalog No:3.*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınevi.

35 Kerimov, *a.g.e. II.*, 1983, s.128.

Fotoğraf 6: Kars Halısı, Turkish Handwoven Carpets No: 3.

Türkiye’de bilinen Karapapak Terekeme halıları Iğdır, Ardahan, Çıldır ve özellikle Kars’ın Selim ilçesi olmak üzere çevre köylerinde üretilmektedir. Kars halıları genelde Kuzeydoğu Anadolu’nun özel halıları olarak değerlendiriliyor.³⁶ Geleneksel halı dokumacılığının yaygın olduğu bu bölgede koyu (siyah ve kahve) renkli kaba koyunyününden yapılan iplikler bu bölgenin ünlü büyük ebatlı kalın halılarını meydana getirmektedir. Tüm Karapapak halıları yüksek havlı olmalarından dolayı dayanıklılığı nedeniyle, Türk halıları içinde çok arananlar listesinde yer almaktadır.³⁷

Gence -Kazah (Gazah, Qazax) Grubu Karapapak Halıları

Tarihi kaynaklarda, M. Ö. II-VI. binyıllarda Kafkaslar’da Batı ve Doğu iki medeniyetin var olduğu bilinmektedir. Kafkasya’nın Kuzey bölge medeniyetinde Kafkas/Batı, Güneyinde ise Kafkas/Doğu kültürü daha çok gelişmiştir. Aynı kaynaklarda, Sümer döneminde Azerbaycan Türk soyundan gelen Türk etnik soyuna mensup Karapapak Türklerinin farklı dönemlerde 1500 yıldan fazla egemenlikleri zamanı büyük Türk medeniyet ve kültürünün temelini koydukları belirtilmiştir. Karapapakların kültür tarihinde geleneksel âşık sanatı için denilen, “eski zamanlardan çağdaş döneme kadar kendi varlığını olduğu gibi koruyup saklamıştır”³⁸, cümlesi söz konusu halı sanatı için de geçerlidir.

Kafkas halıları adı altında bilinen Azerbaycan halılarının bireysel isimlerinin açıklamasına geçmeden önce, Kafkas dâhil tüm doğu ülkelerinde üretilen halıların sınırlı yer adları almasının tarihini belirleyelim. Bu öncelikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ve geçen yüzyılın son çeyreğinde ticaretin gelişiminden kaynaklanmaktadır. Yaklaşık bir asrı kapsayan böyle bir “adlandırma” geleneği sadece ticarete değil halı sanatı literatüründe de yansımaları bulmuştur. Örneğin, çeşitli isimleri ile bilinen onlarca Türk halısı-“Anadolu”, İran-“Pers”, Türkmen, Özbek, Kırgız, Afgan-“Orta Asya” adları altında sınırlandırılmıştır. Bu kısıtlamalar sonucu Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Dağıstan’da üretilen halılar tek bir “Kafkasya” halıları adı altında toplanmıştır. Başlarda bu sınırlamanın satış için bir dereceye kadar faydalı olması muhtemeldir. Ancak Avrupalı oryantalistlerin halı üzerindeki bilimsel çalışmalarında bu isimleri günümüzde de tekrarlamaları şaşırtıcı karmaşaya yol açmaktadır.³⁹

36 Yılmaz, a.g.e., 2007, s. 230-234.

37 Ateş, a.g.e., 1995, s. 39.

38 Rafiq İmrani, “Kafkasda Medeniyet ve Kültürün Oluşması ve Gelişmesinde Türk Halklarının Önemi”, *I. Uluslararası Kafkasya Halk Kültürü Kongresi*, 2017, s. 2-4.

39 Kerimov, a.g.e.II., 1983, s. 57-58.

Günümüzde halılara verilen adların çoğu coğrafi yerleşim, çeşitli kompozisyon veya yöresel inanca bağlı adlarıyla ilişkilidir. Hiç şüphe yok ki gerçek isim en eski ve en yetenekli zanaatkârlar tarafından verilen isimdir. Kafkas halılarının yüzde doksanını oluşturan Azerbaycan halıları da bundan nasibini alarak bölgelere göre dört gruba ayrılmıştır. Azerbaycan'ın hemen her bölgesinde halı dokumacılığı yapıldığından halı uzmanı Latif Kerimov tarafından yapılmış olan bu gruplaşma ilerde yabancı kaynaklarda Azerbaycan halılarının tespitinde büyük kolaylık sağlanmıştır.⁴⁰

Azerbaycan halılarının dört büyük grubu, Kuba-Şirvan, Gence-Kazah, Karabağ, Tebriz olarak bilinmektedir. Bu gruplar içinde ünlü halılarıyla ikinci büyük grubu oluşturan söz konusu Gence-Kazah halıları, desen ve renk özellikleri olan tek halı grubu içinde farklı iki gruptan oluşmaktadır. Bölge yakınlığı ve kompozisyon benzerliklerinden dolayı Gence halıları genelde Kazah grubu içinde aynı ekole giren yüksek kaliteli havlı Azerbaycan halıları kategorisine girer. Gence ve Kazah halıları aynı zamanda Azerbaycan'daki eski ana halı dokuma merkezlerinden biridir. "Fahralı", "Şıhlı", "Borçalı", "Kaçağan", "Kadım Gökçe" ve "Demirciler" gibi geometrik desenli halılarından oluşmaktadır. Bu desenlerde evrenin sırları, mistik hayali işaretler geometrik motif dili aracılığıyla iletilmiştir.⁴¹

Gence-Kazah halı grubu içinde yer alan Karapapak Terekeme halıları genelde Kazah-Borçalı ayrı bir grup olarak sınırlanmaktadır. Milli-etnik yapı ve coğrafi bölge yakınlığına göre Borçalı ve Kazah bölgesi eski yerleşim yerlerindedir. Orta Çağların sonunda sultanlık statüsü kazanmış olsalar bile bu konuda o dönemlere ait kesin kaynak bulunmamaktadır. Aynı dönemlerde bu toprakları ziyaret etmiş Osmanlı gezginler sadece yerel kabileler hakkında bilgi vererek yetinmişlerse, Avrupalı gezginler bu bölgeyi "Türk meskeni" olarak adlandırmışlar. Kazah-Borçalı Kafkasya'nın en eski gelişmiş insan yerleşimlerinden biridir. Bu gün Borçalı bölgesi Azerbaycan'dan ayrılmış olmasına rağmen, zengin maddi ve manevi kültürüyle Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olmaya devam etmektedir.⁴²

Gence Grubu Halıları: Gence, Azerbaycan'ın kuzey-batısında yerleşen tarihi halıcılık bölgelerinden biridir. X-XI. yüzyıllardan itibaren Gence şehri en büyük ipek üretimi merkezlerinden olmasının yanı sıra aynı zamanda yüksek kaliteli yün ve ipek halıları ile de ün kazanmıştır. Gence halı grubuna giren halılar merkez ve çevre köylerde üretilmektedir. Gence merkezinde dokunan halılara "Gence şehri" adı altında piyasada genelde köylerde dokunan halılara göre maliyeti daha yüksekti. Oldukça ilginç istatistik bilgilerde "1917'de Gence'nin 222 köyünde 33069 kişi halı dokumacılığı yapmışlar" bu aynı bölge köylerinde yaşayan insanların 49%'i demektir. Gence-Kazah grubuna ait Gence halıları Kazah halılarına göre daha karmaşık ve zarif motiflerden oluşmaktadır. Bu bölge halıları orta veya küçük ebatlarda (100x150-150x250 cm.) üretilmektedir. Dünya müzelerinde ve uluslararası müzayedelerde Gence halıları kadim nadide halılar olarak indekslenmiştir.⁴³

Gence halılar, çeşitli geometrik ve nebati desenlerin dörtte bir veya ikide bir yansıtılmasından oluşmaktadır. Buta, yıldız, muska, ok, damga, tarak, çengel, kanca, bereket, göz, at, deve, kuş vb. bu gibi geometrik motifler Gence halılarında yaygın kullanılmaktadırlar. Bu bölge halılarında kırmızı, beyaz, sürmeyi (lacivert), şekeri (krem), adı (mavi), yeşil gibi renkler doğal boyalarla boyanmış yün ve ipek iplerden yapılmaktadır. Gence grubuna "Gence", "Gedebey", "Fahralı", "Çaykent", "Şadlı", "Samux", "Çıraklı" gibi

40 Latif Kerimov, *Azerbaycan Halçası*, Yazıcı Yayınevi, Bakı, 1985, s. 11.

41 Kerimov, *a.g.e.II.*, 1983, s. 48-54.

42 Vidadi Muradov, *Kazak-Borçalı Bölgesi Halıları*, San Ofset Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 20-25.

43 Kerimov, *a.g.e.*, 1985, s. 11-14.

bölge halıları kapsamaktadır. Coğrafi açıdan yakın olan Kazah-Borçalı grubu halıları ile benzer sanatsal ve teknik özelliklere sahiptirler.⁴⁴

Gence halı grubu içinde özellikle “Gedebey” ve “Çıraklı” halıları söz konusu Karapapak Terekemelere ait edilmektedir. İki bölge halılarında da Karapapak halılarına has karakteristik özellikler, zeminde büyük madalyonların üst üste kullanılmasıdır. Bunlardan Gedebey halıları, küçük Kafkasya'nın orta ve yüksek dağlarında yer almış Gedebey ilinde üretilmektedir. Yakın geçmişe kadar Gedebey halı üretim merkezleri Çaykend ve Gölkend köylerinde bulunuyordu. Günümüzde Ermenistan arazisinde bulunan bu köyler “Kara Koyunlu” adını almıştır. Gedebey eskiden Gence halı grubu tarzı dokumaların üretildiği en büyük merkezlerden biri sayılmakta idi. Bu merkezde günümüzde aynı zamanda Gence'nin diğer bölgelerinde de yaygın olan “Şamhor”, “Çıraklı”, “Fahralı” ve “Kazah” tarzı halılar üretilmektedir.⁴⁵

Örneğin, XIX. yüzyıllara ait 1820 envanter numaralı “Gedebey” halısı Azerbaycan Halı Müzesinde muhafaza olunmaktadır. Halı kırmızı veya mavi zemin üzerinde dikey dizilmiş yıldız şekilli dikdörtgen madalyonları ile bilinmektedir. Halı 38x38 düşük kalitede ve 140 x 252 cm. dar uzun ebatlarda üretilmiştir. Gedebey halıları ilmek yüksekliğinden dolayı (6-8 mm.) Azerbaycan'ın ağır ve kalın halıları kategorisine girmektedir Orta zemin mavi, geniş kenarlık zemini beyaz, motiflerde beyaz, mavi, lacivert, kırmızı, koyu kiremit renkleri kullanılmıştır. Gedebey halının ana motifi olan yıldız şekilli madalyonlar ve ara motif olarak dikdörtgen daha küçük beyaz zeminli madalyonlar, “Gedebey” halılarının temel karakteristik unsurudur. Çift yönlü mihrap içinde kullanılmış kırmızı zeminli yıldız şekilli madalyon “bereket” ve sekiz köşeli “yıldız” motifleri süsler. Mihrap zemininde yer alan ikinci beyaz yatay dikdörtgen madalyon içlerinde çift tarafı çengelli kırmızı motifler kullanılmıştır. Halıyı çevreleyen geniş geniş kenarlıklarda “koçboynuzu” motifleri tekrarlanmaktadır (Fotoğraf 7).

Fotoğraf 7: Gence Halı Grubu, “Gedebey” Halısı, Azerbaycan Halı Müzesi.

Gence halı grubu içinde yaygınlığıyla bilinen “Çıraklı” halıları, Gence'nin 35 km. güneyindeki Çıraklı köyünde üretilmektedir. Karapapak halıları olarak öne çıkan bu halılar aynı zamanda tüm çevre halı merkezlerinde dokunduğundan bazen “Kazahça”, “Gence”, “Fahralı”, “Şamhor” adları altında da bilinmektedir. Latif Kerimov Çıraklı halıları için, “Türk halı tarzının desen ve kompozisyon benzer-

44 Rasim Efendi, *Azerbaycan Halk Saneti*, Işık Yayınevi, Bakı, 1984, s. 103.

45 Kerimov, a.g.e. III., 1983, s. 119-120.

liklerini taşıyor” belirtmiştir. Halıda temel kompozisyon Gence halılarında olduğu gibi merkezde aynı şekilli üç madalyonun dikey eksen boyunca üst üte kullanılmasından oluşmaktadır. “Çıraklı” halılarının geniş kenar su kompozisyonunu tüm Karapapak halılarında sık görülen “hayat suyu”⁴⁶ veya “maşel”⁴⁷ adlı desenler tamamlar. Halılar orta boy dikdörtgen ve uzun dar büyük ebatlarda üretilmektedir.⁴⁸ Bu halılarda kullanılan madalyonlar Azerbaycan halı sanatında “ketebe tarzı madalyon” adını almıştır⁴⁹ (Fotoğraf 8). Aynı özelliklere sahip halılar, Türk halı sanatında Gaziantep yöresinde yaygın görülmektedir⁵⁰ (Fotoğraf 9).

Örneğin; XIX. yüzyıla ait 120x200 cm. ölçülerde, 26x40 kalitede üretilmiş Gaziantep halısı, fotoğraf 8’deki Gence “Çıraklı” Halı halısıyla aynı özelliklere sahiptir. Halı Tokat Müzesinde muhafaza edilmektedir. Uzun dikdörtgen şekilli halı dört renkten oluşmaktadır. Orta zemin ve geniş kenarlık zemini kırmızı, motiflerde krem, sarı, lacivert, kırmızı kullanılmıştır. Orta zemini kırmızı olan halı üzerinde merkezden dikey eksen boyunca bitişik, lacivert zeminli çevresi kancalı üç büyük madalyonlar yerleştirilmiştir. Gaziantep halısı akrep, ejder, kurt izi, göz, kanca, nazarlık, kuş, hayat suyu motiflerinden oluşmaktadır. Madalyonlu halının tam merkezinde haç şekilli kırmızı zeminli büyük motif ve iç kısmında üç küçük yıldız motifi yer almaktadır. Halının ora saha boşluğunu ve madalyon içlerini beyaz, kırmızı, lacivert renkli küçük ejder motifleri tamamlamaktadır. Halı “Çıraklı” halılarında olduğu gibi tek geniş “hayat suyu” adlı kenar sularıyla çevrelenmiştir.⁵¹

Fotoğraf 8: Gence “Çıraklı” Halı Tasarımı,
Latif Kerimov’dan.

Fotoğraf 9: Gaziantep Halısı,
Turkish Handwoven Carpets: No3.

46 Ateş, *a.g.e.*, 1995, s. 39-40.

47 Kerimov, *a.g.e. II.*, 1983, s. 131.

48 Kerimov, *a.g.e., III.*, 1983, s. 120-121.

49 “Ketebe” mimari ve dekoratif sanatlarda yaygın kullanılan önemli kompozisyon ögesidir. Azerbaycan süsleme sanatının ana unsurlarından biridir. Daha çok Güney Azerbaycan halılarının geniş kenarsularında “ketebe” veya “ketebebentlik” adları altında kullanılmaktadır. “Ketebe” Arapça kökenli bir kelimedir ve özellikle dini kitaplarda içi yazılı olarak kullanılır. Orta ve Yakın Doğu’da (kita’bæ), ketibe (kætibæ), ketebe (kætæbæ) ve kitabe adlarıyla bilinmektedir.

50 Guran Erbek, *Turkish Handwoven Carpets No:3.*, Kültür Bakanlığı Yayinevi, Ankara, 1998.

51 Erbek, *a.g.e.*, 1998, Catalog No:3.

Kazah Grubu Halıları: Gence-Kazah grubunun “Kazah” halıları Azerbaycan’ın kuzeybatısında yer alan Kazah halı dokuma merkezlerinde üretilmektedir. Azerbaycan halı sanatının temel kollarından birini Kazah halı grubu oluşturmaktadır. Kazah halıları merkez ve tüm çevre köylerde üretilmektedir. Merkez atölyelerde üretilen halılar genelde “Kazah Şehir” adını almaktadır. Çevre halı dokuma merkezleri Salahlı, Kemerli, Şıhlı, Demirçiler, Kaymaklı, Karapapak, Oysüzlü, Aşağı Kuşçu ve diğer köylerde bulunmaktadır. Kazah halı grubu aynı zamanda Gürcistan’ın Borçalı, Karayazı, Karaçöp, ve Ermenistan Cumhuriyeti arazisinde bulunan Loru-Pembek, İcevan, Kara-Koyunlu, Göyçe halı üretim merkezlerini de kapsamaktadır.⁵²

Kazah veya Gazah toprakları çoğunlukla düzlük olup güneyi kısmen dağlarla kaplı bir bölgedir. M.Ö. XIII. yüzyılda bölgede yaşayan en eski kabileler kask’lar, müşk’ler ve tubal’lar idi. Kazah kelimesinin kas/kaz, kas/haz bileşiklerinden oluştuğunu Azerbaycanlı bilim adamları yanı sıra diğer yabancı kaynaklar da doğruluyor.⁵³ Kazah vaktiyle oymak, sultanlık, daha sonralar 1867’de Kazah kazası olmuştur. Bu bölge önceki devirlerde Gazaglı ve XIX. yüzyılda Gazag, günümüzdeki adı ise Kazah veya Qazax (Azerbaycan’daki yazım şekli) olarak bilinmektedir. Bölge adı Azerbaycan lehçesindeki doğru telaffuz şekli Gazah diye okunmaktadır.⁵⁴ Kazah ili Gürcistan ile Ermenistan sınırları kesiminde ve Gence-Kazah ovasında yer almaktadır. Azerbaycan’da Karapapak Terekeme Türklerinin en yaygın yaşadıkları önemli bölgelerden biri Kazah arazisidir.

Kazah, Kafkasya’da Karapapak kültürünü en iyi şekliyle temsil eden bölgelerinden biridir. Burada ilk önce tüm dünya müzelerinde sergilenen Kazah-Borçalı adını almış Karapapak halıları söz konusudur. Karapapak halıları özellikle Kazah grubu içindeki çeşitli kompozisyonları ile önemli bir konumdadır. Aynı grupta sadece “Borçalı” halıları adı altında beş farklı kompozisyon bulunmaktadır. Günümüzde madalyonlu Karapapak halıları, Azerbaycan ve Türkiye’de değişik isimleriyle yaygınlıklarını korumaktadırlar. Kazah-Borçalı halılarının ana kompozisyon özelliklerinden biri, merkezde büyük madalyon veya madalyonların çevresindeki arka planın geniş düz renk akımının bulunmasıdır. Doğal renklere elde edilen kırmızı-lacivert, sarı-yeşil, kahverengi-beyaz gibi zıt renklerin bir arada kullanımı Kazah-Borçalı halılarının renk tarzını oluşturmaktadır. Bu halılardaki kullanılan geometrik stilize motif sistemi, bölge insanların yaşam tarzından gelmektedir. Birçok durumda halı kompozisyonlarında görülen totem çizimler ve mitolojik görüntüler, farklı kabilelerin put veya damgaları olabilmektedir.⁵⁵

Kazah-Borçalı bölgesi Azerbaycan tarihi ile doğrudan bağlı olan kadim-coğrafi yerleşimi olmuştur. Borçalı, Azerbaycan’ın genel tarihi gelişiminde milli kültürünü zenginleştirme konusunda büyük katkılarda bulunmuştur. 1918-1920’de, Borçalı toprakları Ermenistan ve Gürcistan arasında bölünmüş ve böylece bölgenin tarihsel birliği ve mirasının ihlal edildiği bir şekilde Azerbaycan’dan ayrılmıştır. Kazah, Gence-Kazah bölgesine bağlanarak Azerbaycan’ın bir parçası olarak tahsis edilmiştir. Borçalı ise her zaman Genel Azerbaycan tarihinde adı geçmesine rağmen, izole bir biçimde Gürcü sınırları içinde ele alınmıştır.⁵⁶

Karapapak Türklerinin yoğun yaşadığı ve yaygın faaliyet gösterdiği Borçalı bölgesinde halıcılık köklü gelişmiş sanat alanlarından biri olarak bilinmektedir. Bölgenin büyük köylerinden Kurtlar, Ahurlu, Kaçağan, Sadahlı, Daştepe ve lembeli ünlü halı dokuma merkezleridir. Kazah halı grubu içinde Ka-

52 Kerimov, *a.g.e. III.*, 1983, s. 121-122, Efendiyev, *a.g.e.*, 1984, s. 103.

53 Muradov, *a.g.e.*, 2014, s. 79.

54 Rasim Efendi ve Kubra Aliyeva, *Azerbaycan’ın Halı ve Halıçılık Terimleri Lügati*, ELM Yayınevi, Bakı, 1998, s. 43.

55 Kerimov, *a.g.e. III.*, 1983, 121-122, 145-148.

56 Yagub Mahmudov, *Azerbaydzhanskiy Kover Kazakhsko Borchalinskaya Gruppy (Azerbaycan Halıları Kazak-Borçalı Grubu)*, ELM Yayınevi, Bakı, 2012, s. 118.

zah-Borçalı adı altında üretilen bu halılar “Borçalı”, “Lembeli” “Çobankere”, “Karakoyunlu”, “Göyçeli”, “Karaçöp”, “Kaçağan”, “Daşkesemen”, “Demirçiler”, “Fahralı” gibi kompozisyonlar içerir. “Borçalı” halılarının bir desimetre kare içindeki ilmeklerin yoğunluğu 30x30 ile 35x35 arasında değişmektedir. Orta ve büyük ebatlarda (100x150;180x300sm.), yüksek havlı (8-12 mm.) halılarıyla bilinen Borçalı tarzı, dayanıklı dokumalar olmaları ile karakterize edilir.⁵⁷

Kazah-Borçalı halıları içinde “Borçalı” adı altında beş farklı varyasyonda kompozisyonları ile bilinmektedir: 1. “Çobankere”, 2. “Kurbağalı”, 3. “Ziyetnişan”, 4 ve 5’ci “Borçalı” halıları “Lembeli” ismini taşımaktadır. Mevcut halılar genel olarak günümüzde Gürcistan’daki Borçalı ilçe merkezinin adını almıştır. Tüm Karapapak halılarında olduğu gibi “Borçalı” adlı halılar da genellikle lacivert veya kırmızı zemin üzerinde birkaç madalyonun üst üste kullanılması ile karakterize olunur. Beş Borçalı halılarında görülen madalyonların benzer tarafları haç şekilli dört kollu olmasıdır. Yukarıda belirtmiş olduğumuz “post” motifleri, “Borçalı” halılarında tek madalyon veya madalyonlar şeklinde kullanılarak, kahraman çoban figürünü temsil etmektedir⁵⁸ (Fotoğraf 10).

Fotoğraf 10: Üçüncü Varyasyon “Post” Motifi, “Borçalı” “Zeyvenişan” Halı Madalyonu, Latif Kerimov’dan.

Birinci varyasyon günümüze ulaşan XIX. yüzyıl “Borçalı” halılarında orta ekseninde dikey olarak düzenlenmiş üç sekiz köşeli dikdörtgen madalyonlar ve orta saha zemin boşluklarında geometrik “ejder”, “koçboynuzu”, “su”, “bereket”, “çengelli”, “kurdağzı” ve bitkisel “hayat ağacı”, “penc” motifler yer almaktadır. Orta zemin kırmızı olan halıda, geniş kenarlık zeminleri sarı, kırmızı, motiflerde ise krem, mavi, lacivert, kullanılmıştır. Halı merkezde bulunan madalyon içinde ve aynı zamanda büyük antropomorfizm (insan biçimi) görüntüsü olarak algılanan figür yerleştirilmiştir. Halı konusu, Karapapak halkının koyunculukla uğraştığı yaşamındaki yansımalarından oluşmaktadır. Kompozisyonun kenarsularında Azerbaycan halılarında yaygın olan ve nazarlık anlamına gelen “şıçandışi”⁵⁹ adlı su çizgileri kullanılmıştır. Bu halıları yöre halkı “Çobankere” olarak adlandırmışlar⁶⁰ (Fotoğraf:11).

57 Kerimov a.g.e. II., 1985, s. 13.

58 Kerimov, a.g.e. III., 1983, s. 281.

59 Kerimov, a.g.e. II., 1983, s.128.

60 Kerimov, a.g.e. III., 1983, s. 146.

İkinci varyasyon halı kompozisyonu XIX. yüzyıllara ait edilmektedir. Daha sade aynı zaman karmaşık madalyon şekilleri ile bilinmektedir. Genelde kırmızı renkli halı zemininde eşit boylarda birkaç yıldız ışınlarından ve dönüştürülmüş beyaz ve mavi çokgenlerden oluşan madalyonlar yer almaktadır. Madalyon içinde ve dışında simetrik stilize zoomorfik (hayvan biçimi) figürler bulunmaktadır. Halının geniş kenarlığını beyaz zemini üzerinde kullanılmış “hayat suyu” veya “maşel”⁶¹ gibi bilinen kompozisyon tamamlamaktadır. Halı Kazah bölgesinin Fehrâlî köyünde “Fehrâlî” adı altında üretilir. Borçalı’da ise kollu madalyon şekliinden dolayı bölge dokumacıları arasında “Kurbağalı” veya “Kurbağaoğlu” adını almıştır⁶² (Fotoğraf 12).

Üçüncü varyasyon halılar, Borçalı ilçe merkezinin kuzey-batısında bulunan Kızılca veya Kızılhacılı köyünde üretilmektedir. Halılar Kars’da “Kilise” adını almış halıları ile aynı kompozisyondan oluşmaktadır (Fotoğraf 3-4). Bu tarz Borçalı halıları el arasında süs nişan anlamına gelen “Ziyetnişan” veya “Zeyvenişan” adını almıştır.⁶³ “Post” motifli halıların üç madalyonlu uzun dikdörtgen şekilli farklı varyasyonu da bulunmaktadır. XIX. yüzyıl 94x255 cm. ebatlarındaki Kars halısının kırmızı orta sahasının merkezinde dikey ekseni boyunca üç “Post” motifleri görülmektedir. Motifler dışında zemin boşluğunda “Kilise” halılarına has “hayat ağacı” ve küçük “yıldız” motifleri kullanılmıştır. Aynı döneme ait XIX. yüzyıl 110x331 cm. 9389 envanter numaralı Şirvan grubu “Salyan Hile” halının lacivert orta zemininde daha sade şekilli üç “Post” motifleri bulunmaktadır. Halı Azerbaycan Halı Müzesinde sergilenmektedir (Fotoğraf 13-14).

Dördüncü varyasyon XX. yüzyılın 7818 envanter numaralı Borçalı halısı Azerbaycan Halı Müzesinde muhafaza olunmaktadır. Halı Karapapak halıları içinde en sade kompozisyona sahiptir ve 83x283 cm. 35x35 kalitelerde üretilmiştir. Yalın kırmızı orta zemin üzerinde beyaz renkli bir büyük ve lacivert zeminli iki küçük sekizgen üç madalyondan oluşuyor. Beyaz zeminli büyük madalyon içinde kollarını tam açmış insan figürünü andıran haç şekilli motif yer almaktadır. Halının adını ve ana motifini oluşturan bu motiften dolayı yörede “çanağlı bağa” veya “tısbağa” (tosbağa) adını almıştır.⁶⁴ “Hayat suyu” adlı kenarlıkla çevrelenmiş halıya bazen kısaca “tısbağalı halı” olarak da denilmektedir. Kırmızı, lacivert, mavi, beyaz renklerin hâkim olduğu bu halıyı bölge dokumacıları “Lembeli” olarak adlandırmışlar. Lembeli, XIX. yüzyılda Tiflis’in Borçalı Kazasında büyük bir Türk köyü olmuştur. 1921’de Ermenistan’a verilmiş ve Dağ Borçalı arazilerinde kurulmuş bölgelerden birine bağlanmıştır. (Fotoğraf 15).

Beşinci varyasyon XIX. yüzyıl Borçalı halısının Azerbaycan Halı Müzesinin arşivinde muhafaza olduğu bilinmektedir.⁶⁵ Dördüncü varyasyon Borçalı halısıyla benzer madalyon şekliinden dolayı “Lembeli” olarak adlandırılır. Bu halılar diğer dört kompozisyonlarla benzer özelliklere sahiptirler. Sadece kırmızı zemin üzerinde dört madalyonun bulunması Karapapak halılarına has olan daha uzun dikdörtgen şekil almasını sağlamıştır. Halı zeminini çevreleyen geniş lacivert kenarlıklar üzerinde “penc” motifleri tekrarlanmaktadır. Borçalı halılarında kullanılan motiflerin eskiden dini mistik anlamları olmaksayken, bu gün anlamını kaybetmiş sadece yöresel motifler olarak bilinmektedir⁶⁶ (Fotoğraf 16).

61 Ateş, *a.g.e.*, 1995, s. 40., Kerimov, *a.g.e.* II., 1983, s. 131.

62 Kerimov, *a.g.e.*, III., 1983, s.147.

63 Kerimov, *a.g.e.*, III., 1983, s.147.

64 Muradov, *a.g.e.*, 2012, s. 104.

65 Efendi, *a.g.e.*, 1984, s. 198.

66 Efendi, *a.g.e.*, 1984, s. 103.

Fotoğraf 11: “Borçalı-Çobankere”,
Birinci Varyasyon Borçalı Halı Tasarımı,
Latif Kerimov’dan.

Fotoğraf 12: “Borçalı-Kurbağalı”,
İkinci Varyasyon Borçalı Halısı,
Vidadi Muradov’dan.

Fotoğraf 13: Kars Halısı,
Turkish Handwoven Carpets: No.

Fotoğraf 14: Şirvan Grubu “Salyan Hile” Halısı,
Azerbaycan Halı Müzesi.

Fotoğraf 15: Borçalı, “lembeli” Halısı,
Dördüncü varyasyon Borçalı Halısı, Azerbaycan Halı Müzesi.

Fotoğraf 16: Kazah-Borçalı Grubu, “lembeli” Halısı,
Beşinci varyasyon Borçalı halısı, Efendiyev Rasim'den.

Tarihi gerçek şu ki, Azerbaycan'ın en eski halı örneklerinin çoğu ülke dışında, dünyanın birçok Müzelerinde, galerilerde ve özel koleksiyonlarda tutuluyor. Menşei açısından bakımından Türkiye'ye ihraç edilmiş Azerbaycan halıları ikiye ayrılabilir. Bunlardan biri, çeşitli nedenlerden dolayı özellikle Türkiye'nin kuzey-doğusundaki Kars, Iğdır, Erzurum'a taşınmış Azerbaycanlılar tarafından, halk gelenekleri tarzında dokunmuş halıları olmaktadır. Bu halılar günümüzde artık pek çok Türkiye müzelerinde koruma altına alınmıştır.

Örneğin; İstanbul Vakıflar Müzesi'nde sergilenmekte 100 envanter numaralı Kazah halı grubunun "Karaçöp" halı kompozisyonunu hatırlatan bu halı XVIII. yüzyıla tarihlenmektedir. 205x145 cm. ebadında gördes düğüm tekniği ile dokunmuş bu halı, bir zamanlar "Yeni Cami" mescidinden müzeye aktarılmıştır (Fotoğraf 17). Kuzeydoğu Anadolu örneği olarak sunulmasına rağmen, halının merkezindeki geometrik madalyon ilk bakışta Gence-Kazah grubu halı tarzının yüzyıllar boyunca oluşturduğu klasik geleneğinin temeli olduğunu kanıtlıyor. Halı merkezinde köşelere yerleştirilmiş küçük beyaz zeminli dört madalyon ve iç kısımlarında kullanılan yıldızlar klasik "Karaçöp" halı kompozisyonunu yansıtıyor.⁶⁷ Halının lacivert zemin merkezinde yer alan altı köşeli koyu kırmızı büyük madalyon, Gence grubunun "Çıraklı" ve Gaziantep halılarında görülen madalyonlarıyla ortak benzerlik taşımaktadır. Orta sahanın dört köşesinde beyz zeminli küçük sekizgen madalyonlar yer almaktadır. Küçük madalyon içlerinde "Karaçöp" halılarına has "yıldız" motifleri kullanılmıştır. Lacivert zeminli bu halılarda içe doğru yatay çizgili "kançalı" motifler kullanılmıştır. Bu tarz kullanım şekilli motifler, Azerbaycan halı sanatında "cağ" olarak belirtilmektedir.⁶⁸ Beyaz halı zeminini çevreleyen geniş kenarlarda "su" ve stilize zoomorfik motifler tekrarlanmıştır.

"Karaçöp" halıları Kazah grubuna giren ve bölgenin yirmi km. kuzey doğu kesiminde Gürcistan'ının Muganlı, lembeli, Tüller köylerinde üretilmektedirler. Bu halılar aynı zamanda Borçalı bölgesinde eski adıyla "Karabirçek" olarak da bilinmektedirler. "Karaçöp" halılarının üretimi XIX-XX. yüzyıllar arası başlamıştır. Halıları diğer Borçalı halılarından farklı yapan merkezinde beyaz zeminli büyük sekizgen madalyonun olmasıdır. Orta sahanın dört köşesinde kare şekilli madalyonlar içlerinde yer alan yıldız motifleri "Karaçöp" halılarını karakterize eden özelliklerinden biridir. Zemini lacivert ve çoğu zaman yeşil renklerde olduklarından yerli dokumacılar bu halılara "yaşılı" adı vermişler. Çevresi kançalı büyük motiflerden oluşan halılar 144x208 cm. orta ebatlarda sade kompozisyonu olarak tanımı yapılmaktadır. Aynı zamanda "Karaçöp" halıları, Türkiye'nin köşeli kare şekilli madalyonlu "Bergama" halılarıyla benzer kompozisyonlara sahiptirler⁶⁹ (Fotoğraf 18).

67 *Azerbaycan Halıcaları Dünya Koleksiyonlarında*, Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Bakı, 2010, s. 165-166.

68 Kerimov, *a.g.e. II.*, 1983, s. 134.

69 Kerimov, *a.g.e. III.*, 1983, s. 153-154.

Fotoğraf 17: Kuzeydoğu Anadolu Halısı,
İstanbul Vakıflar Halı Müzesi.

Fotoğraf 18: Kazah-Borçalı "Karaçöp" Halısı,
Muradov Vidadi'den.

SONUÇ

Sonuç olarak, Oğuz Türklerine ait Karapapak Türklerinin etnik kökeni üzerine araştırmalar genellikle yoğun olarak yaşadıkları ülkelere bağlı yapılmaktadır. Bu bağlamda, İran kendi topraklarında, Borçalı'nın Kafkasya'da ve Türk bilim adamları ise Kafkasya ve Anadolu bölgelerinde araştırmalar yapmışlar. Kaynaklar, Karapapak Türklerinin dünyanın dört bir yanına dağılmış ve göçebe yaşamlarının sona erdiğini söylemektedir. Genelde Türklerin yaşadıkları ülkelere yerleşmiş Karapapaklar, yaşadıkları bölge insanlarına kaynaşarak menimsenmişler. Makalede, Karapapakların farklı bölgelerde dağınık yaşamalarına rağmen geleneklerine bağlı özellikle eski kompozisyon değerlerini kaybetmemiş halı sanatındaki başarıları ele alınmıştır. Ayrıca, Karapapak halılarının yoğun üretim bölgelerinden sayılan Türkiye ve Azerbaycan'da "karapapak halıları" olarak ayrıntılı incelenmediği düşüncesindeyiz. Kars ve Gence-gazah-Karapapak halı dokuma çalışmalarında elbette bu toplumun tarihi ve yaşadıkları bölgelerin tanımı önceliklidir. Duygu ve düşüncelerin yer aldığı sanat alanındaki erişme ise ne yazık ki, daha sonra ifade edilir. Karapapak halılarının her iki ülkenin halı üretim merkezlerinde hala eski kompozisyon isimleri altında üretilmesi, geleneklere sahip çıkma açısından büyük başarıdır. Maalesef, bugün yaşadıkları bölgelerin dışında üretilen karapapak halıları sadece hangi yöreye bağlılığı ile söylenmektedir. Sadece az bir kesim halı uzmanı kendi araştırmalarında bu kompozisyonların Karapapaklara ait olduğunu vurgusunu yapmaktadırlar.

KAYNAKÇA

- Ateş, Mehmet (1996). *Mitolojiler Semboller ve Halılar*, Ankara: Symbol Yayınevi.
- Ateş, Mehmet (1995). *Türk Halıları Motiflerin-Sembollerin Dili*, İstanbul: Ema Kağıtçılık Matbaacılık.
- Aslanapa, Oktay (1993). *Türk Sanatı El Kitabı*, İstanbul: İnkılap Kitapevi Yayını.
- Armenian Rugs Society (2019, 19 Mayıs). Erişim adresi: <https://www.armenianrugssociety.org/tavoush.html>
- Azerbaycan Halçaları Dünya Koleksiyonlarında* (2010). Bakı: Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 165-166. Erişim adresi file:///C:/Users/Admin/Desktop/5...KARS%20VE%20AZERBAYCAN/Azerbaycan_xalchalari_dunya_, kolleksiyalarinda.pdf
- Erbek, Gurhan (1998). *Turkish Handwoven Carpets*, Catalog No:3., Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınevi.
- Efendi, Rasim ve Aliyeva, Kubra (1998). *Azerbaycan'ın Halı ve Halıçılık Terimleri Lügati*, Bakı: ELM Yayınevi.
- Efendi, Rasim (1984). *Azerbaycan Halk Saneti*, Bakı: Yazıçı Yayınevi.
- Efendi, Rasim (1985). *Azerbaycan Halçası*, Bakı: İşık Yayınevi.
- Deniz, Bekir (2005). "Anadolu-Türk Halı Sanatının Kaynakları", Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, *Sanat Tarihi Dergisi*, S. XIV-1, s. 79-103.
- Güneş, Bahadır (2015). "Borçalı ve Çıldır Karapapak / Terekeme Ağzı Söz Varlığının Alıntı Sözcükler Açısından Karşılaştırılması", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 4/3, s. 996.
- Görgünay, Neriman (1995). *Altaylardan Tunaboyu'na Türk Dünyasında Ortak Motifler*, Ankara: ABC Matbaacılık Ltd. Şti.
- İmrani, Rafiq (2017). "Kafkasda Medeniyet ve Kültürün Oluşması ve Gelişmesinde Türk Halklarının Önemi", *I. Uluslararası Kafkasya Halk Kültürü Kongresi*, s. 2-4.
- Kafkasyalı, Ali (2012). "Karapapak Türkleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 48, s. 272-275.
- Kurbanov, Araz (2013). *Damğalar, Remzler, Menimsemeler (Damğalar, Semboller, Benimsemeler)*, Bakı: Strateji Araştırmalar Merkezi Yayınevi.
- Karamağaralı, Beyhan (1997). "Türk Halı Sanatındaki Motiflerin Yorumu Üzerine", *Arış Dergisi*, S.3, s. 29-30.
- Kızıloğlu, Fahrettin (1992). *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kerimov, Latif (1983). *Azerbaydjanskiy Kover III.*, Bakı: Gyandzhlik Yayınevi.
- Kerimov, Latif (1983). *Azerbaydjanskiy Kover II.*, Bakı: Gyandzhlik Yayınevi.
- Kerimov, Latif (1985). *Azerbaycan Halçası*, Bakı: Yazıçı Yayınevi.
- Mert, Osman (2011). "Kars Dokumaları Üzerinde Yer Alan Kültürel ve Epigrafik Ögeler", *Uluslararası Kaşgar'dan Endülüse Türk-İslam Şehirleri Sempozyumları Gazi Kars Şehrengizi*, s. 287, 291-294.

- Memmedli, Şureddin (1997). *Alın Yazımız*, Tbilisi: Dayag Yayınları.
- Memmedli, Şureddin ve Kırzıoğlu, Fahrettin (2010). “Karapapak (Borçalı-Kazak) Uruğunun Kür-Araz Boylarındaki 1800 yılına Bir Bakış”, *Qarapapaqlar Dergisi*, S.1(31), s. 8. http://www.elibrary.az/docs/JURNAL/jrn2012_648.pdf
- Muradov, Vidadi (2014). *Kazak-Borçalı Bölgesi Halıları*, İstanbul: San Ofset Yayınevi.
- Muradov, Vidadi (2012). *Azerbaycan Halçıları Kazak-Borçalı Grubu*, Bakı: ELM Yayınevi.
- Mahmudov, Yagub (2012). *Azerbaydzhanskiy Kover Kazakhsko Borchalinskaya Gruppy (Kazak-Borçalı Grubu Azerbaycan Halıları)*, Bakı: ELM Yayınevi.
- Rijkov, Arhip ve Korallov, Aleksandr (2017). *Gokçe Bölgesinin Cameral Açıklaması 1831 ve 1842 Yıllar*, (Çev. Ahmedli, Nezir) Bakı: Elm ve Tahsil Yayınevi.
- Sagir, Güner (2012). *Kars İli ve Çevresinde Yer Alan Ortaçağ Ermeni Kiliseleri (Ani Hariç) Yüzey Araştırması 2010 Yılı Çalışmaları*, 29. Araştırma Sonuçları Toplantısı Cilt, 2, s.16. Erişim adresi: https://www.academia.edu/28881821/Kars_%C4%B0li_ve_%C3%87evresinde_Yer_Alan_Orta%C3%A7a%C4%9F_Ermeni_Kiliseleri_Ani_%C3%96renyeri_Hari%C3%A7_Survey_of_the_Medieval_Armenian_Church_%C4%B0n_Kars_Area_except_Ani_2010_season
- Valehoğlu, Fahri (2005). *Karapapaklar ve Onların XIX Esr Harp Tarihi*, Bakı: Seda Neşriyatı.
- Yılmaz, Salih (2007). *Karapapak (Terekeme) Türkleri Tarihi ve Kültürü*, Ankara: Prizma Press Matbaacılık A.Ş.
- Yöresel Kilim ve Dokuma*, (Kars İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü). Erişim adresi <https://kars.ktb.gov.tr/TR-213182/yoresel-kilim-ve-dokuma.html>

ARIŞ YAYIN İLKELERİ

Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı tarafından yayımlanan *Arış*, halı, düz dokuma ve *işleme* sanatları ile ilgili özgün, bilimsel makalelere yer veren hakemli bir uluslararası dergidir. Haziran ve Aralık olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır. Yayımlanacak yazıların bilimsel araştırma ölçütlerine uyması, alana bir yenilik getirmesi, başka yerde yayımlanmamış olması şartı aranır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, yayımlanmamış olmak şartıyla kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

- *Arış*'a gönderilen makaleler Microsoft Word ve PDF formatında olmalıdır. Makalede kullanılan görsel malzeme metnin içine eklenmelidir.
- Makalelerin son teslim tarihi Haziran sayısı için 15 Ocak, Aralık sayısı için 15 Haziran'dır.
- *Arış*'a gönderilen makaleler, yayın kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. İlkelere uygun bulunanlar, iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz ise üçüncü bir hakem belirlenir. Yazarlar, hakemlerin önerilerini dikkate alırlar; fakat katılmadıkları hususlara itiraz etme hakkına sahiptirler.
- Yayımlanmasına karar verilen makaleler sayfa düzenlemesi yapıldıktan sonra pdf formatıyla yazarlara gönderilir. Yazar son okumayı yapar ve gerekli düzeltmeleri çıktı üzerinde göstererek dergiye geri gönderir.
- Yazılardaki görüşlerin, fotoğraf ve belgelerin sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Yayımlanan yazılar için telif ödenir ve yayın hakları *Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı*'na devredilmiş sayılır. Bu devir, sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar.
- Yayımlanmayan yazılar iade edilmez.

Yayın Dili

Arış'ın dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin beşte birini geçmeyecek şekilde, İngilizce yazılmış makalelere de Türkçe özetlerle birlikte yer verilebilir. Dergiye gönderilecek yazıların akademik dil kullanımıyla ilgili her türlü kusurdan arınmış olması gerekir.

Yazım Kuralları ve Sayfa Düzeni

- Yazılar A4 boyutunda (29.7x21 cm) kâğıda, MS Word veya uyumlu programlarla yazılmalıdır. Yazı karakteri olarak *Times New Roman* kullanılmalıdır. Yazılar 12 punto ve 1.5 satır aralığıyla yazılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazıların uzunluğu 5000 sözcüğü geçmemelidir. Özel fontlar kullanılmamalı, transkripsiyon işaretleri varsa, editörlük yapılabilecek şekilde belirtilmelidir.
- Yazarın adı, soyadı **koyu** harflerle; unvanı, görev yaptığı kurum, haberleşme ve e-posta adresi, makalenin teslim tarihi ise dipnotta normal harflerle yazılmalıdır.
- Makalenin başlığı içerikle uyumlu olup **koyu** harflerle yazılmalı ve 10 sözcüğü geçmemelidir.
- Makalenin başında, 200 ila 300 sözcükten oluşan Türkçe ve İngilizce özet yer almalıdır. 10 puntoyla yazılan özetlerin altında genelden özele doğru sıralanmış 5 ila 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.
- Yazılara ait fotoğraflar yüksek çözünürlükte ve baskı kalitesine uygun bir şekilde gönderilmelidir.
- Metin içinde kullanılan görsel malzemeye gönderme yapılmalıdır. Gönderme yapılan yerde parantez içinde (Fotoğraf/Çizim/Şekil 1 vb.) ve ilgili görselin sayı numarası verilmelidir. Birden fazla görsel gönderme yapılacak ise ilgili numaralar tire ile ayrılarak belirtilmelidir. (Fotoğraf 1-2 vb.)
- Başlıklar **koyu** harflerle yazılmalıdır. Uzun yazılarda ara başlıkların

kullanılması okuyucu açısından yararlıdır. Ana başlıkların, **1., 2.,** ara başlıkların**sa, 1.1., 1.2., 2.1., 2.2** şeklinde numaralandırılması tavsiye edilir. Ana ve ara başlıkların tümü (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) **koyu** harflerle yazılmalıdır.

- Metin içindeki vurgulanması gereken ifadeler, "tırnak içinde" gösterilir, *eğik* veya **koyu** karakter kullanılmaz. Hem "tırnak içinde" ve *eğik* veya hem **koyu** ve *eğik* yazmak gibi çifte vurgulama yapılmaz.
- Doğrudan alıntılar "tırnak içinde" verilir. Alıntılar 4 satırdan fazla olduğunda, blokama yöntemi kullanılır. Paragraf girintileri sekme komutuyla yapılır; blok alıntılara iki sekme içeriden yazılır. Blok alıntılarda yazı karakterinin boyutu değiştirilmez; 12 punto ile *eğik* yazılır.
- Yazımda, özel durumlar dışında, *TDK Yazım Kılavuzu* esas alınır.

Kaynak Gösterimi

- *Arış* dergisinde dipnot kullanımı esastır.
- Kaynaklar 10 punto ile yazılmalıdır
- Dipnot ve kaynakların yazımı konusunda, yöntem bakımından kendi içinde tutarlılık şarttır. Uzun yapıt (kitap, dergi, gazete vb.) adları *eğik*, kısa yapıt (makale, öykü, şiir vb.) adları ise "tırnak içinde" yazılır.
- Dipnot örnekleri;
Kitap için: yazarın adı-soyadı, kitap adı (*eğik*), çevirmenin adı-soyadı, yayınevi, basım yeri, basım tarihi, sayfa numarası.
Ernst H. Gombrich, *Sanatın Öyküsü*, Çev. Bedrettin Cömert, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992, s.45.
Makale ve Kitap içinde bölüm için: yazarın adı-soyadı, "makale adı", *makalenin içinde yer aldığı yayını (eğik)*, editör adı-soyadı, çevirmenin adı-soyadı, yayınevi, basım yeri, basım tarihi, sayfa numarası.
Ayla Ödekan, "Bezeme ve Simge Olarak Hat", *Seçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, İstanbul, 2002, s.346.
Aynı yayına bir kez daha referans verildiğinde, yazar soyadı, a.g.e. (*eğik*), sayfa numarası belirtilmelidir.
Ödekan, a.g.e., s.28.

Aynı yazarın birden fazla yayını kullanıldığında, ilk kullanımda yayını künyesi yayını ilkeleri kapsamında belirtildiği şekilde tam olarak verilmeli, daha sonraki kullanımlarda yazar soyadı, a.g.e. (*eğik*), basım yılı, sayfa numarası belirtilmelidir.

Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul, 1955, s.220.

Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul, 2004, s.140.

Aslanapa, a.g.e., 1955, s.180.

Aslanapa, a.g.e., 2004, s.120.

İnternet kaynakları: İnternette bilimsel bir kaynak verilmek istendiğinde adres linkinin tamamı dipnoda verilmeli ve linke bakılan tarihin eklenmesi gerekmektedir.

http://www.metmuseum.org/collections/search-the-collections?rp-p=20&pg=1&gallerynos=452&ft=* 26.11.2015

- Ulaşılabilir kaynaklarda ikincil kaynak kullanımından kaçınılmalıdır.

- Yazarlara ait olmayan görsel malzemenin kaynağı (kişi, kurum, arşiv v.s.) görsel malzeme alt yazısında parantez içinde belirtilmelidir.
- *Kaynaklar* metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekilde yazılmalı; eserin yayınevi ve makalelerin sayfa aralıkları belirtilmelidir. Atfı yapılmayan çalışmalara kaynakça kısmında yer verilmemelidir.

Soysaldı, Aysen (1999). "Türk Kilimlerinde Dokuma Teknikleri ve Boyama Özellikleri", *Erdem - Halı Özel Sayısı*, C.10, S.30, s. 599-614.

Aslanapa, Oktay (1987). *Türk Halı Sanatının Bin Yılı*, İstanbul: Eren Yayıncılık.